

**ПАВЛО ТУЛУБ І ПОЕТИЧНЕ ОБЛИЧЧЯ
ХЕРСОНСЬКОГО БЕЛЕТРИСТИЧНОГО ЗБІРНИКА «СТЕП» (1886)**

У статті розглядаються художні особливості поетичних творів зі сторінок херсонського літературного збірника «Степ» (1886).

Ключові слова: автор, творчість, мотив, образ.

The article is devoted to the investigation of the peculiarities of the lyrical works of the Kherson literary almanac «The Steppe» (1886).

Key words: author, creation, motive, image.

Ключевые слова: автор, творчество, мотив, образ.

Херсонські сторінки життя і творчості представників мистецької династії Тулубів і сьогодні залишаються малодослідженими. Хоча слід констатувати, що останнім часом помітне зростання інтересу до цієї відомої родини з боку місцевих краєзнавців, письменників, літературознавців. Досить згадати публікації члена Херсонської обласної філії НСПУ М.Каляки, які заповнюють ряд «білих плям», пов'язаних з даною проблематикою [3-8].

Усі визначні репрезентанти цього славного роду – Олександр Данилович Тулуб (1825-1872), Павло Олександрович Тулуб (1862-1923), Олександр Олександрович Тулуб (1866-1940), Зінаїда Павлівна Тулуб (1890-1964) – безпосередньо пов'язані з нашим краєм – старовинним Білобережжям. Особливо ж це стосується поета, юриста-цивіліста, журналіста, громадського діяча Павла Тулуба, який навечно закарбував своє ім'я в історії альманахової традиції на Херсонщині. Саме йому було надано право відкрити своїм ліричним віршем скромну книжечку найпершого херсонського белетристичного збірника «Степ» (Санкт-Петербург – Херсон, 1886). Це видання не раз приваблювало дослідників – від часів І.Франка [20] та Б.Грінченка [2], О.Рябініна-Скляревського [17] та В.Ястребова [22] до

нашої сучасності: А.Бойко [1], Л.Куценко [9], В.Лубчак [11] та ін. Звертався до окремих аспектів даної проблеми й автор даної розвідки в працях різних років [10; 12-16].

Так сталося, що після Франкової оцінки ліричного ужинку співавторів «Степу», дослідники особливої уваги не приділяли цим поетичним текстам. А І.Франко, між іншим, відзначив, що це «речі слабкі, хоча деякі, як на початкуючих авторів, варті того, щоб їх прочитали» [20, с.116]. Та й увесь збірник не викликав у нього особливого захоплення: «На жаль, у цілому «Степ» взагалі справляє враження випадковості і посередності: немає в ньому жодного твору, який би додав якусь нову рису до характеристики свого автора або ж для тих, хто вперше виступає, пророкував блискуче літературне майбутнє» [20, с.116]. Проте, якщо згадати, що в збірнику друкувалися представники старшої генерації І.Карпенко-Карий, Д.Маркович, І.Нечуй-Левицький, а з тогочасної творчої молоді – М.Грушевський (Заволока), Дніпрова Чайка, П.Тулуб, які таки стали відомими письменниками, то Каменяреві слова можуть видатись зажорсткими й різкими. Принаймні не раз пізніше І.Франко досить високо оцінював і «дзвінку ліру» Дніпрової Чайки, і кримінальні оповідання Д.Марковича, зокрема й опубліковані в збірнику «Степ», і доробок М.Грушевського, якого вже в згаданій рецензії репрезентував як «незвичайно талановитого автора». Але тінь Каменяревого несприйняття «Степу», зосібна його поетичних публікацій, прозирає й у значно пізніших відгуках. Наприклад, у дослідженні нашого сучасника В.Лубчака «Херсонський альманах «Степ»: Дискусійні питання, гіпотези, перспективи» (Херсон, 2006) читаємо, що опублікована в збірнику поезія «В степи» П.Тулуба «нічого вишуканого в літературному плані собою не являє» [11, с.8]. І далі молодий автор цієї праці апелює до згаданої вже Франкової оцінки як до неспростовного аргументу. Але виникає питання: якщо ліричні публікації співавторів «Степу» були такими художньо кволими й невиразними, то чому їх навперебій брали до друку упорядники поетичних

антологій порубіжжя ХІХ – ХХ століть? Тож спробуємо проаналізувати ці тексти і з'ясувати їх мистецькі чесноти чи прорахунки.

Мета нашої статті – визначити місце поетичної публікації Павла Тулуба серед ліричних видруків на сторінках херсонського белетристичного збірника "Степ" (1886).

До цього видання, редактором якого був відомий письменник і юрист Д.Маркович, подали свої тексти різні співці – Б.Грінченко, Дніпрова Чайка, П.Залозний, А.Конощенко (Грабенко), П.Тулуб. Але далеко не всі з запропонованих ними творів прийшли до читача. Невблаганна цензура нещадно порізала рукопис збірника, вилучивши з нього неблагнадійні матеріали. Така доля спіткала вірші Б.Грінченка, який у 1885-1887 рр. жив і працював на Херсонщині. На цей же вердикт було приречено подану російською мовою статтю С.Русової «Несколько слов по поводу отношения северо-русской литературы к югу России». Зазнали переслідувань і вірші Дніпрової Чайки, подані до херсонського белетристичного збірника. У цьому альманасі побачили світ лише дві її поезії «На лимані» та «Зірка», а решта пропонованих письменницею творів була заборонена. Як зазначав у жовтні 1885 року цензор Фрейман у своїй доповіді про передачу рукопису «Степу» з Головного управління в справах друку на розгляд Цензурним Комітетом, у вірші Дніпрової Чайки «Думка. Перед портретом Тараса Шевченка» констатується, що «какая-то сила разлучила братьев, восстановила сильного против слабого, возбуждает насмешку над родною речью, научила строить козни против брата и чуждаться родной Украины; не одного сына оторвала она от матери. Но эта неведомая сила однако же не смущает автора: в душе его живёт надежда, что Украина ещё не совсем умерла, что она может возродиться» [21, арк.124]. Відтак цензор робить фатальний для твору висновок: «Несомненно, что в этом стихотворении господствует политическая тенденция возбуждающего характера» [21, арк.124]. Додамо, що цей твір поетеси неопублікований і до сьогодні. Щодо наступного вірша Дніпрової Чайки «Сестрицям-українкам» Фрейман висловлюється не м'якше

і додає, що «по идее стихотворение это совершенно тождественно с указанным выше стихотворением «Думка» того же автора и проникнуто такою же тенденцией, враждебною русской национальности» [21, арк.125]. Незадоволення цензури викликав і твір поетеси «Засуха», в якому «высказывается слишком прозрачный намёк на стеснения у нас свободы мысли и слова» [21, арк.125]. Присуд кожному з цих віршів – не публікувати.

Відтак у друкованому варіанті збірник умістив такі поетичні твори: «В степи» П.Тулуба, «На лимані» та «Зірка» Дніпрової Чайки, «Сиротина», П.Залозного, «В невеселую годину» А.Конощенко (Грабенка).

Ліричний зачин видання – вірш «В степи» П.Тулуба – задав тон усій книжці. Твір сповнений любові до причорноморських просторів, знайомих поетові з раннього дитинства. З замилюванням живописує автор рідні краєвиди – невишукані, але такі дорогі серцю: «По степи проезжал я раздольной... / Полный месяц на небе сиял, / Ветер юга прохладный и вольный / Мне с любовью лицо целовал» [6, с.1]. Кожна деталь пейзажу, кожен штрих, кожен почутий звук чи побачена барва, неповторні запахи («волновался налившийся колос, / Шелестя и клонясь до земли», «кузнечиков треск однозвучный / Беспрерывен, не смолкнет на миг», «со степлю всегда неразлучный, / Перепелки разносится крик», «полон ласки и благоуханный / Воздух движет в себе аромат») засвідчують закоріненість ліричного героя в цей степовий світ, невід'ємною частинкою якого є людина. Це духовно багата, артистична натура, яка всіма фібрами душі вбирає в себе довколишню красу і простоту, оздоровлюючи і збагачуючи себе від миттєвого спілкування з околom. А тому «все, что в жизни мучительно-трудно, / В эту ночь от меня далеко!» [6, с.2]. Бо не може не розчулити, не схвилювати степовика споглядання рідної землі та її щедрот. Ліричний герой не втримується від захоплених вигуків, що передають зачудування рідною природою («Обаянье! / Степь полна фантастических чудес», «Как луны лучезарно сиянье, И как купол прозрачен небес!»). Крізь призму ночі картини південних просторів набирають гіпертрофовано-казкового характеру, містичного

відтінку («а вдали, как толпы привидений, / Серебримые яркой луной, / Океаны волнистых курений, / Тихо зыблясь, плывут над землей»), ніби припрошуючи до якогось феєричного царства, знайомого з дитячих книжок («и невольно горящие взоры / В светлой дымке, за гранью лугов, / Ищут башни волшебных дворцов»). Художній паралелізм, анафоричні конструкції, окличні інтонації допомагають авторові передати романтичну окриленість героя, екстатичний стан від єднання з рідними просторами:

А вверху...там привольно, там чудно!

А в груди – безконечно легко...[6, с.2].

Ця хвиля здається миттєвою і водночас вічною, як вічний Всесвіт над головою і мальовнича земля під ногами. Поет змальовує героя-вершника, чий кінь, певно, не в меншій мірі вражений довколишньою зливою звуків, ароматів, барв. Тож і людина, і тварина перебувають у полоні чар місячної степової ночі. З цього світу краси так не хочеться повертатися до буденності, до життєвої суєти, всіляких турбот і складнощів. Але такий уже вічний конфлікт між мрією і дійсністю, опоетизований романтиками. Відчуття реальності пробуджує від ілюзій, але не відбирає у героя віри в красу:

Я очнулся, я тронул за повод...

Конь мой вздрогнул, конь гривой взмахнул.

И душистый полуночный холод

Мне навстречу, как прежде пахнул.

И я несся по степи раздольной...[6, с.2].

Приєм обрaмлення, до якого вдається П.Тулуб, увиразнюючи живописну тканину вірша замальовками з чарівливим місячним сяєвом і свіжим та вільним вітровінням, створює відчуття гармонії і досконалості, які мають домінувати як у природі, так і в людському житті.

Окрасою збірника стали й поезії «На лимані» та «Зірка» Дніпрової Чайки, в яких відлунюють ті ж мотиви: людина і природа, людина і суспільство. В першій з названих поезій наведено ідилічну замальовку Причорномор'я, виписану ніби пензлем художника: «Ой, широко лиман /

Розливається, / Верболозом кругом / Він квітчається. / Над ним сонце ясне / Усміхається / І по хвилі вогнем / Розсипається. / Вітерець подиха / Тихо, з ласкою, / Маківки колиха / Понад ряскою...” [6, с.121]. З цією красою “Божого миру” явно дисонує постать зажуреного хлопчини, що спонукає авторку до тривалих роздумів над майбутнім героя. А там на нього, певно ж, чатують і «зла недоленька», і «люте горенько». Тому питання, які хвилюють авторку, звучать риторично, натякаючи на одвічність людських страждань («Чи надовго весна Прикотилася?», «Чи на щастя хлопча Уродилося?»). І короткі рядки цього вірша, і його розмір – анапест – створюють ілюзію спокійного коливання хвиль лиману, гойдання човна на воді, пульсування авторської думки. Імпресіоністичне бачення миттєвості дотику сонячного проміння до поверхні лиману викликає асоціацію зі спалахами вогняної стихії. Твір сповнений замишування причорноморськими краєвидами, відзначається картинністю і простотою («блакитний лиман», «очерет шелестить – / Нагинається», «гуля рибонька: / Очі ясні, сама / Наче срібненька»). Хоча така ідилічність іноді порушується контрастними штрихами («швидко лиман / Встане горами, / Заголосить, як звір / За запорами», «сонце в хмарі схова / Ясне личенько», «замість світлого дня / Стане ніченька»). Численні димінутиви, розсипані по тексту, надають віршеві щирого й задушевного звучання. Фінальне молитовне звернення до Господа підсилює загальний настрій гармонії, яка не повинна ніким порушитись: «Не втопи, Боже мій, / Каюка в воді, / Збережи і хлопча / При лихій біді» [6, с.123].

Інший твір Дніпрової Чайки «Зірка» ще більше позначений контрастністю мікрообразів і картин. Але й тут провідним виступає мотив турботи про інших: «Одного ще тільки в зірки / Щиро б я просила: / Трошки світу, щоб я й другим / Колись засвітила...» [6, с.270]. Своєрідною є фоніка даної поезії, яка увиразнюється численними асонансами. Повтор “у” відтворює виття пронизливого вітру на межі між осінню та зимою, викликає відчуття неспокою: “КрУгом мряка, крУгом хУга І мороз лЮтУє. Наганяє

вітер тУчУ, Дерева турбує” [II, 27]. Вчувається голосіння вмираючої природи, понівеченої холодами (“і-і-и...”): “СнІгом бІлИм замІтає ЗІв’ялІІ квІтИ, Без жалю скрІзь обрИває ЛИсточкИ І вІтИ” [II, 27]. У третій строфі вірша особливо згущені барви, навівається гнітючий настрій:

ТемНО, сумНО, страшНО в ПОлі,
Немає дОрОги,
НезнайОме ПОле ГОле,
ПОтОмились НОги [II, 27].

Трикратна епіфора “но” в першому рядку та фонокомплекс “но-“ у четвертому сприймаються як звуконаслідування й звуковідтворення. Мимоволі в уяві виникає образ візника, який бореться з бураном у степу, поганяючи коней та погукуючи їм: “Но-но!” Асонанс “о” ніби передає безнадійний стогін природи і розпуку людини, що потрапила в безвихідь.

Петро Федорович Залозний (1866-1921) по-особливому запам’ятав свій поетичний виступ у збірнику, оскільки це був його дебют як співця. Саме херсонський «Степ» дав йому путівку в літературне життя віршем «Сиротина» («Сиротина! Боже добрий, навіщо родилось!?»), що став своєрідною ліричною візитівкою письменника і не раз передруковувався в різних антологіях.

Названа поезія П.Залозного генетично закорінена в народних сирітських піснях. Риторичне питання, яким починається твір, налаштовує на журливий настрій. Ніким непривітане дитя «раде жити», та тільки життя не втішає його, а обдаровує негараздами. Звідси такі тяжкі переживання героя («щире серце сльозами умилось», «і застогне, і поникне бідне головою»), які викристалізувались у відповідній «ходячій істині» («Без матері усі чужі – сирота на світі!»). Мова героя нагадує народні голосіння («Покинула, моя ненько, на лиху годину!», «Чому мене не сховала в тісну домовину?»). Хвилюючим пуантом у вірші є щемливе порівняння сироти з травицею, що «істоптана людською ногою». У підтексті звучить осуд черствого суспільного середовища, яке цілком байдуже до таких окрадених доль. Твір П.Залозного

продовжує традиції попередньої літератури («На Великдень на соломі...», «Тяжко-важко в світі жити...» Т.Шевченка, «Сиротина я безродний...» С.Руданського, «Дитина-сиротина» А.Метлинського та ін.).

Не менш гнітючим змальоване становище героя з народу у вірші Андрія Конощенка (Грабенка) «В невеселую годину». В послідовно журливих тонах, в дусі фольклорних пісень про недолю автор репрезентує життєвий шлях нещасливця. Ліричне обрамлення поезії («В невеселую годину / Його мати породила») звучить як ствердження гіркою безталання рокованої на поневіряння людини. За зливою дієслівних рим, до яких удається автор, постає світ материнських турбот і ласки, покликаних захистити дитину перед жорстоким середовищем, байдужим до запитів особистості («мати породила, Годувала-шанувала, В руті-м'яті все купала, До серденька пригортала Та Спасителя благала...»). Ненька виступає в ролі берегині синівського талану, захисницею від майбутніх життєвих скрут. Її молитовне звертання до Ісуса Христа сповнене надії на Божу ласку, якої не буде позбавлений син («Пошли, Боже, йому щастя, / Не дай злої йому долі; / Не дай згинуть на чужині, / На чужині та й в неволі!»). Ці слова звучать водночас як закляття, нестримне бажання відігнати від своєї дитини всі біди та лихоліття, які підсвідомо передбачає жінка. Але материнська любов так і не змогла оборонити сина від напастей і негараздів. Героєві судилася все-таки недоля («попихачем людським він став», «і в тяжкій роботі, в нужді та неволі / Свій вік молодий скоротав»). А воля усміхнулась нещасному лише на порозі смерті – тільки в засвітах він зміг звільнитись від життєвого тягара.

Як бачимо, вірш П.Тулуба явно контрастує за своїм оптимістичним і життєрадісним звучанням з рештою ліричних публікацій «Степу», де превалює мінор. У цьому, мабуть, і полягав задум упорядника й редактора Д.Марковича – показати світлі й темні, радісні й драматичні моменти в долі краян.

Спостереження над текстами поезій, уміщених у збірнику «Степ», дають підстави вважати, що ці вірші мають свою художню цінність і зовсім

невипадково вміщувались в антологіях та збірниках. Вони додають відповідні штрихи як до видання «Степу», так і до тогочасної епохи, заслуговуючи на читацьку увагу.

Література

- 1 Бойко А. Херсонський альманах «Степ» (Каляка М. «Степові» - 110: Нарис про херсонський часопис: Історія альманаху «Степ», Херсон, 1996, 8 с.) / Рец. // Південна Україна XVIII-XIX століття.- Запоріжжя, 2001.- Вип.6.- С.303-304.
- 2 Грінченко Б.Д. Степ: Херсонський белетристичний збірник, Херсон, 1886, Санкт-Петербург, 391 с. / Рец. // Зоря.- 1887.- № 15-16.
- 3 Каляка М. Збуджені херсонським степом: Незвичайна знахідка: До 185-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка // Джерела.- 1999.- № 9 (березень).- С.7, 10.
- 4 Каляка М. Збуджені херсонським степом: Незвичайна знахідка // Каляка М. Портрет на замовлення: Збірка з життя херсонців: Оповідання. Повісті. Розвідки. Статті.- Херсон: Айлант, 2000.- С.239-249.
- 5 Каляка М. Лицарі степу // Степ: Літературно-художній альманах.- Херсон, 1999.- Вип.8.- С.110-111.
- 6 Каляка М. Пам'ять має вітчизну // Степ: Літературно-художній альманах.- Херсон, 1993-1994.- Вип.1 (3).- С.87-89.
- 7 Каляка М. «Степові» - 110: Нарис про херсонський часопис: Історія альманаху «Степ».- Херсон: Просвіта, 1996.- 8 с.
- 8 Каляка М. Тулуб Зінаїда Павлівна. Тулуб Олександр Данилович. Тулуб Олександр Олександрович Тулуб. Тулуб Павло Олександрович / Микола Каляка // Каляка М. Літературна лоція Херсонщини (XVII – початок XXI ст.): Довідник: У 2 томах. - К.: Просвіта, 2009.- Т.2.- С.114-116.
- 9 Куценко Л. Альманах «Степ» // Куценко Л. «Народу самосійні діти...»: Українська доля Дикого поля.- Кіровоград: Спадщина, 2005.- С.65-73.
- 10 Література рідного краю: Методичний посібник /Авт.: Немченко Г.В., Немченко І.В.- Херсон, 1994.
- 11 Лубчак В. Херсонський альманах «Степ»: Дискусійні питання, гіпотези, перспективи.- Херсон: Айлант, 2006.- 55 с.
- 12 Немченко І.В. Вистежуючи іскру добра [Д.Маркович] // Слово і час.- 1993.- № 11.- С.17-21.
- 13 Немченко І.В. Дмитро Маркович і херсонський белетристичний збірник «Степ» / 1986// Константи: Альманах соціологічних досліджень. – 1997. – № 2. – С. 15 – 20.
- 14 Немченко І.В. Незабутня квітка літературного Причорномор'я: До 115-річчя з часу виходу херсонського белетристичного збірника «Степ» // Херсонський бібліофил: 2002-2002 гг.- Херсон, 2005.- Вип.1.- С.11-21.
- 15 Немченко І.В. Опальний прокурор, невгодний письменник: До 145-річчя з дня народження херсонського письменника Дмитра Марковича // Новий день.- 1993.-30 жовтня.
- 16 Немченко І.В. Південноукраїнські літературні альманахи XIX – початку XX століть і їх роль у розвитку національної культури // Заселення Півдня України: проблеми національного та культурного розвитку: Наук. доп. Міжнар. наук.-метод. конф. – Херсон, 1997.- Ч. 2. – С. 249 – 252.
- 17 Рябінін-Склярєвський О. Херсонський гурток Русова 1885-1889 рр.- Запоріжжя, 2003.- 72 с.
- 18 Степ: Херсонський белетристичний збірник.- Санкт-Петербург – Херсон, 1886.- 391 с. (Цитати наводимо за сучасним правописом).

- 19 Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.// Зібр. творів: У 50 томах.- К.: Наук. думка, 1984.- Т. 41.- С. 383-384.
- 20 Франко І. «Степ». Херсонський белетристичний збірник, Херсон, 1886 / Рец. // Зібр. творів: У 50 томах.- К.: Наук. думка, 1980.- Т. 27.- С.114-116.
- 21 Центральный государственный исторический архив России в г.Санкт-Петербурге.- Ф.777.- Оп.3.- № 5.- Арк.124-125.
- 22 [Ястребов Володимир] В.Я. Степь: Херсонський беллетристический сборник, 1886 // Киевская старина.- 1887.- № 17.- С.162-164.

Немченко І. Павло Тулуб і поетичне обличчя херсонського белетристичного збірника «Степ» (1886) || Збірник праць наукових читань: До 120-річчя з дня народження Зінаїди Тулуб: 24 листопада 2010 року. – Черкаси, 2010. – С. 52-65.